

ODLAZAK VOJVODANSKIH ŠVABA – PROTERIVANJE ILI ISELJAVANJE

APSTRAKT: Autor u ovom radu sučeljava nemačku tezu o proterivanju vojvodanskih Nemaca sa službenom jugoslovenskom tezom o iseljavanju, razmatrajući argumente u prilog jedne i druge.

Do sredine šezdesetih godina dvadesetog veka Jugoslavija je praktično potpuno ostala bez svoje nemačke nacionalne manjine koja je pre Drugog svetskog rata brojala oko pola miliona duša.¹ Šezdesete godine su, u stvari, bile vreme kada su se ostaci ostataka nemačke manjine iseljavali u Nemačku.² U ovom slučaju smo upotrebili reč "iseljavanje", koju jugoslovenski autori obično koriste kad govore o odlasku folksdojčera sa prostora Vojvodine i Jugoslavije. Kod nemačkih autora se pak redovno koristi izraz "proterivanje" (Vertreibung).³ Koji od ova dva naziva bliže odražava istorijsku istinu? Odgovor nije ni malo jednostavan, tim pre što je pitanje daleko od toga da bude čisto akademsko.

U Nemačkoj se posle Drugog svetskog rata ustalila reč "proterivanje" za opisivanje sudbine koja je snašla Nemce u istočnoj Evropi posle rata. I dok je ona potpuno opravdana ako se govori o Poljskoj, Čehoslovačkoj ili Mađarskoj,⁴ mogućnost njene primene na Jugoslaviju je mnogo diskutabilnija. Prvopomenute tri zemlje su na Potsdamskoj konferenciji u leto 1945. godine

---

1 Alfred Bohman, "Menschen und Grezen", Bd. 2. Bevölkerung und Nationalitäten in Südosteuropa, Köln 1969, str. 305.

2 Isto.

3 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bd. V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Bonn 1961. (dalje: D); Philipp Sandles (ur.), 50 Jahre Vertreibung, Sindelfingen 1994. (dalje: 50 Jahre).

4 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa I, II, IV, Bonn 1956-1957.

dobile odobrenje Saveznika da izvrše "transfer" svog nemačkog stanovništva za Nemačku, što je, u stvari, značilo da nemačku manjinu smeju da proteraju.⁵ Ovime je dat odušak nacionalističkim osećanjima, osvetoljubivosti i pohlepi u dotičnim zemljama, iako je prvenstvena želja bila da se iz zemalja istočne Evrope ukloni remetilački faktor koji je jednom već poslužio kao oruđe nemačkog imperijalizma i koji je u budućnosti ponovo mogao da dovede mir Evrope u opasnost.

Ideju transfera nemačkog stanovništva iz istočno-evropskih zemalja je prvi lansirao Hitler u svom govoru šred Rajhstagom 06. oktobra 1939. godine povodom mira sa Poljskom. U svom izlaganju dao je argumente koje su Saveznici usvojili u Potsdamu, a načelno još i pre njega.⁶ Nacistički zločini i nasilna preseljavanja velikih masa ljudi, koja su Nemci počinili za vreme rata, učvrstili su vođe antihitlerovske koalicije u uverenju da ne bi bio nikakav greh na sličan, iako malo humaniji, način iseliti Nemce iz zemalja žrtava agresije. Takvo mišljenje su podržali Ruzvelt,⁷ Čerčil, Atli⁸ i drugi zapadni lideri. Staljin je masovnom deportacijom sovjetskih folksdojčera na početku rata pokazao da mu takva rešenja etničkih konflikata nisu ni malo strana.

U Jugoslaviji su za vreme rata takve ideje zastupali četnici Draže Mihailovića, iako se one nisu ticale samo Nemaca, već svih manjina, kao i Hrvata.⁹ Našavši se na gubitničkoj strani, četnici nisu nikad došli u mogućnost da svoje ideje sprovedu u dela.

U Jugoslaviji, na pobedničkoj strani su se našli partizani predvođeni Komunističkom partijom Jugoslavije. Oni su po završetku rata postali apsolutni gospodari zemlje i sudbine njenih naroda. Đilas u svojim ratnim memoarima kaže da se pitanje proterivanja folksdojčera iz Jugoslavije više puta postavljalo na CK, te da je odluka da se Švabe proteraju doneta "bez zasedanja, bez diskusije".¹⁰ Đilas još kaže: "No možda bi se mi i predomislili da Rusi, Poljaci i Česi već nisu zaključili i delimično i izvršili isterivanje Nemaca".¹¹

Ovo na navodi na zaključak da je konačna odluka da se folksdojčeri proteraju iz Jugoslavije doneta u leto 1945. godine. Na žalost, nemamo nikakvih dokumenata koji bi ovo definitivno potvrdili. U svakom slučaju, odluka je doneta, a izgleda najglasniji zagovornik njenog sprovođenja je bio

---

5 Geza C. Paikert, "The German Exodus", The Hague 1962, str. 8-9.

6 D, 75-76E.

7 Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam. The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans. Background, Execution, Consequences*, London, Boston 1979, str. 14.

8 Isto, 1.

9 Jozo Tomasevich, *The Chetniks*, Stanford 1975, str. 167-169.

10 Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990, str. 410.

11 Isto.

Sreten Vukosavljević, ministar za kolonizaciju.¹² Namera da se Nemci proteraju je dakle nesumnjivo postojala, ali do njenog sprovođenja nije moglo doći.

Jugoslavija, kao što smo videli, nije ni bila spomenuta u tački XII Potsdamskog protokola koji je omogućio proterivanje Nemaca iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske. Ubrzo se, međutim, pokazalo da okupacione vlasti u Nemačkoj nisu voljne i sposobne da prime ni sve prognanike iz ove tri zemlje.¹³ Jugoslavija ne samo što nije uzeta u obzir za proterivanje folksdojčera, nego su Saveznici čak Nemce koji su u jesen 1944. godine izbegli iz zemlje počeli da vraćaju nazad za Jugoslaviju.¹⁴ Jugoslovenske vlasti ovakve transporte povratnika nisu najčešće ni puštali u zemlju, ili su ih posle kraćeg vremena proterivali napolje.¹⁵

Nemci koji su preostali u Jugoslaviji posle povlačenja nemačkih trupa su između novembra 1944. godine i juna 1945. godine bili smešteni u logore u kojima su ostali do proleća 1948. godine. Nove vlasti su želele da se oslobode nepoželjne manjine, ali nisu znale kako da to učine. One nisu skrivale želju da iseie preostale folksdojčere: krajem 1944. godine, nisu se ni formalno suprotstavile deportaciji oko 30.000 Švaba i Švabica u Sovjetski Savez.¹⁶ Naprotiv, bile su veoma spremne da sovjetskim organima pomognu prilikom deportacije.¹⁷

U jesen 1946. godine, povodom diplomatskog prepucavanja sa vladom SAD oko izvesnih folksdojčera koji su navodno bili američki državljani, polu-zvanična "Borba" nije skrivala spremnost jugoslovenske vlade da se iz logora puste čak i lica koja su bila "notorni fašisti", samo pod uslovom da SAD prihvate da ova lica repatriraju.¹⁸

Jugoslovenska vlada je još u januaru i maju 1946. godine tražila od Ambasade SAD u Beogradu da pomogne da bi Kontrolni savet u Berlinu doneo odluku kojom bi se odobrilo iseljavanje preostalih folksdojčera u

12 AJ, F 97, 3/35.

13 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, bd. II. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn, Bonn 1956, str. 46E; Lorant Tilkovszky, Zeitgeschichte der Ungarndeutschen seit 1919, Budapest 1991, str. 175.

14 AJ, F 97, 3/35.

15 Nikolaus Hafner, Franz Eger, Josef Braschel, Franztal 1816-1944. Erinnerungen an Franztal/Semlin. Heimat an der Donau. Ansiedlung, Dorfleben, Flucht, Neubeginn, Salzburg 1984, str. 610; 50 Jahre, 100, 102; D, 177, 179, 190; Leidnsweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien. Bd. II. Erlebnisberichte über die Verbrechen an der Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, München/Sindelfingen 1993. (dalje: LW), 279.

16 AJ A CK SKJ, IX, 119/1-3.

17 IAPKSKV 2/41-44.

18 *Folksdojčeri iz SS-divizije "Princ Eugen" i Kulturbunda – šticičnici američke diplomatije*, Borba 23. oktoba 1946, str. 3; *Američki folksdojčeri i klevetnička kampanja protiv Jugoslavije*, Borba 28. oktobar 1946, str. 4.

Nemačku.¹⁹ Na ovu notu nije stigao nikakav odgovor. Zahtev za iseljavanje Nemaca je jugoslovenska vlada postavila nekoliko puta i samom Kontrolnom savetu, takođe bez uspeha.²⁰

Jugoslovenska traženja nisu nailazila na odziv, tako da su ponovljena u memorandumu koji je jugoslovenski predstavnik na konferenciji zamenika ministara inostranih poslova u Londonu o pripremama za sklapanje mira sa Nemačkom predao 28. januara 1947. godine.²¹

Ovaj zahtev je, kao i raniji, ostao neuslišen, tako da su jugoslovenske vlasti rešile da na fin način sprovedu proterivanje folksdojčera: od proleća 1947. godine jako je olakšano bežanje Švaba iz logora u inostranstvo.²² Postojala su dva načina bega: tzv. "na crno" i "na belo". Prvi je bio bez znanja logorske uprave, a drugi sa prećutnom njenom saglasnošću, naravno uz novčanu naknadu koja je iznosila od 800 do 1.000 dinara po glavi.²³ Dokle je išlo podsticanje bega govori i činjenica da je, na primer, logor Gudurica bio čuvan samo danju, što je omogućavalo da svake noći u obližnju Rumuniju prebegne 20-30 logoraša.²⁴ U pogranične logore Gakovo i Kruševlje su dovoženi transporti iz unutrašnjosti da bi se olakšao beg.

Iako omogućavanje bega ne bi moglo da se striktno podvede pod proterivanje, ono je zbog ciljeva vlasti, u stvari, bilo baš to: perfidni način proterivanja. Alternativa je bilo dalje skapavanje od gladi, bolesti i napora u logoru. Pa ipak, iako su se vlasti trudile da olakšaju bekstvo, prevelik broj logoraša ipak nije na ovaj način napustio Jugoslaviju. Tri su osnovna razloga: neki logori su bili suviše daleko od granice, a neki suviše iscrpljeni ili suviše siromašni da bi mogli da se upuste u takvu jednu avanturu.

Iz svega navedenog o reči "proterivanje" vidi se da ona u jugoslovenskom slučaju ima samo neznatnu vrednost, jer u maloj meri odgovara činjeničnom stanju: relativno mali broj Švaba je zaista proteran, čak ako u proterivanje uključimo i olakšavanje bega iz logora.

Pozabavimo se sada sa jugoslovenskim službenim izrazom "iseljavanje". Proces koji se nedvosmisleno može nazvati "iseljavanjem" je počeo za većinu folksdojčera koji su izneli živu glavu iz logora 1950. godine, kada je sklopljen sporazum između Crvenog krsta Jugoslavije i Međunarodnog crvenog krsta. Iseljavanje je počelo da se odvija po stepenu hitnosti: isprva se radilo na spajanju porodica čiji su neki članovi već bili u Nemačkoj ili Austriji. Pri tome je stupanj srodstva bio odlučujući. Jugoslovenske vlasti su sada, u

19 D. 435.

20 Isto.

21 D. 468.

22 D. 113E; Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat, Salzburg 1980, (dalje: WK), str. 286; LW, 74, 82, 411.

23 D. 436, 467, 470, 473; LW, 117, 420-421, 425, 604-605, 678; WK, 286-287.

24 LW, 84.

skladu sa promenjenom državnom politikom, gledale da otežaju iseljavanje, pravdajući to ciničnim objašnjenjem da će folksdojčeri odlaskom iz Jugoslavije ostati bez ikakvog državljanstva, što je bilo u protivnosti sa Opštom deklaracijom prava čoveka koju je i Jugoslavija potpisala. Ovo objašnjenje je otpalo 1952. godine kada su jugoslovenske vlasti pristale da iseljenike tretiraju kao građane Savezne Republike Nemačke. Pa ipak, iseljenici su morali da plate priličnu sumu za otpust iz jugoslovenskog državljanstva.²⁵

Na legalan način, posle 1950. godine, Jugoslaviju je napustilo oko 80.000 folksdojčera, od kojih je ogromna većina bila iz Vojvodine. Preostaje da razmotrimo koliko se sudbina onih koji nisu ubijeni, pomrli od gladi i bolesti ili deportovani u Sovjetski Savez, a koji se nisu po raspuštanju logora legalno iselili, može sprovesti pod termin "iseljavanje".

Ovde se naravno ne radi o sićušnoj manjini koja je nastavila da živi u Jugoslaviji, već o zamašnom broju onih koji su evakuisani u jesen 1944. godine pred naletom Crvene armije.

Pripreme za evakuaciju vojvođanskih Švaba su počele da se vrše posle kapitulacije Rumunije 23. avgusta 1944. godine, kada je front opasno počeo da se približava severoistočnim granicama Jugoslavije. U Banatu je izrada plana evakuacije poverena dr. Jakobu Avenderu.²⁶ Iako je plan bio izrađen na vreme i vrlo precizno, zbog prebrzog prodora Crvene armije nikad nije sproveden u delo.²⁷ Plan evakuacije Srema je napravljen u dogovoru između nemačkog poslanika u NDH Kašea, vođe nemačke narodne grupe u NDH Altgajera i Himlerovog opunomoćenika za Hrvatsku Kamerhofera.²⁸ Bilo je isplanirano i izvlačenje materijalnih dobara.²⁹ Zahvaljujući geografskom položaju, evakuacija Srema je mogla u potpunosti da bude izvedena.³⁰ Što se Bačke i Baranje tiče, za njih nikakvi planovi evakuacije nisu napravljeni jer se nije želeo potkopati moral poslednjeg saveznika Rajha – Mađarske.³¹ Zbog toga je samo polovina bačkih Švaba uspela da se evakuieše.

Uočljivo je da smo do sada stalno govorili o evakuaciji a ne o iseljavanju. Razlog tome je što je zaista bilo predviđeno da se folksdojčeri evakuiešu na određeno vreme dok ne prođe opasnost, a ne da se zauvek iseše iz zavičajja. To se jasno kaže u Himlerovoj naredbi od 26. oktobra 1944. godine.³² U njoj se izričito kaže da je boravak izbeglica u Rajhu *priuremen*. U objašnjenju te

25 D, 116E-117E.

26 Sepp Janko, Weg und Ende der deutschen Volksgruppen in Jugoslawien, Graz, Stuttgart 1982, str. 240.

27 AVII, k. 27-A, f. 2, d. 6.

28 AVII, Bon 3 / 914-915.

29 AVII, Bon 3 / 907-913.

30 AVII, NAV-N-T-313, F212 / 2475643-60.

31 D, 87E.

32 AVII, London-N- 4/ H 299309.

naredbe, koju su izdali podređeni organi se naglašava da folksdojčeri ostaju državljani država iz kojih su izbegli.³³ Štaviše, isprva se htelo samo 215.000 izbeglica pustiti da uđu u Rajh, ali je zbog pogoršanja stanja i povećanog priliva izbeglica ta cifra morala da bude uvećana.³⁴ Drugim rečima, u Rajhu niko nije u jesen 1944. godine ni pomišljao da se folksdojčeri iz jugoistočne Evrope definitivno isele iz zavičaja i nasele u Rajhu.

To nije padalo na pamet ni samim švapskim evakuircima. Oni su verovali da se sklanjaju dalje od linije fronta na nekoliko nedelja.³⁵ Pokušaji povratka u zavičaj posle okončanja ratnih dejstava (nekad još i pre kraja rata), koje smo već spomenuli, takođe to potvrđuju.

Evakuircima treba dodati i nekoliko desetina hiljada muškaraca koji su kao pripadnici Waffen-SS, Wehrmachta i drugih organizacija služili daleko od svojih domova i koji takođe nisu želeli evakuaciju, već su bili spremni da se vrate u rodni kraj da ga brane.³⁶

Budući da su evakuisani i oni u borbenim jedinicama sačinjavali više od pola jugoslovenskih Nemaca, postoje osnove da se i jugoslovenska teza o iseljavanju dovede u pitanje. Iako se najveći broj folksdojčera koji su ostali u zemlji i preživeli logore zaista legalno iselio, treba se zapitati da li je to bilo, u pravom smislu reči, dobrovoljno iseljavanje. Njih, naravno, niko nije prisiljavao na seobu, štaviše, vlasti su se trudile da je otežaju, ali ako se uzmu u obzir životni uslovi većine folksdojčera, a pogotovo ako se oni uporede sa životnim uslovima kakve su oni uživali pre Drugog svetskog rata, može se doći do zaključka da je jugoslovenska vlast ipak učinila sve da Nemce otera.

Odlukom trećeg zasedanja AVNOJ-a, 21. novembra 1944. godine, Švabama je oduzeta celokupna pokretna i nepokretna imovina.³⁷ Ova odluka je bila tako formulisana da je malo koji pripadnik nemačke manjine mogao da joj izbegne. Ubrzo je usledilo logorisanje Nemaca i sve strahote koje je ono donelo: u logorima je za tri godine pomrlo po nemačkim proračunima 48.447 folksdojčera.³⁸ Ako se tome dodaju pljačka, zlostavljanje i ubistva pre toga,³⁹ kao i veoma teški uslovi u kojima su Nemci živeli posle otpuštanja iz logora,⁴⁰

33 AVII, Bon 8/ 425.

34 AVII, London-N-4 / H 299308.

35 Leni Lenz, Franztal, ich muss dich lassen, Freilassing 1957, str. 86; Anton Zollitsch, Filipowa, Entstehen, Wachsen und Vergehen einer donauschwabischen Gemeinde in der Batschka, Freilassing 1957, str. 178; Benedikt Halminger (ur.), Bukiner Heimatbuch, Werdegang, Aufstieg und Untergang der deutschen Gemeinde Bukin in der Batschka/Jugoslawien, Magstadt 1974, str. 225; D, 135.

36 Janko, n. d, 242.

37 Službeni list DFJ, I/ 1945, br. 2.

38 Hans Volk, Franz Strinja, Menschenverluste, Namen, Zahlen der Bevölkerung von Karlsdorf im Banat von 1941, bis 1952, Munchen 1995, str. 41.

39 Vidi: LW; D.

40 Memorijalni centar Josip Broz-Tito, Arhiv Josipa Broza-Tita, Kabinet Maršala Jugoslavije

onda je jasno da je najveći deo njih želeo da što pre napusti zemlju u kojoj su izgubili svu imovinu, sva nacionalna prava i sve izgleda za prioritet u budućnosti. Taj deo folksdočera nije formalno proteran, već se formalno iselio, iako je forma imala drukčiji sadržaj od onog koji se obično podrazumeva.

Obe reči kojima se označava sudbina nemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji su nedostatne da u potpunosti opišu suštinu istorijskih zbivanja. Nemački termin "proterivanje" ima velik političko-propagandni naboj i pre svega je pravljen po meri nekih drugih istočnoevropskih zemalja iz kojih je nemačka manjina najvećim delom zaista proterana, a ne po meri Jugoslavije iz koje je većina nemačkog stanovništva evakuisana, a manjina iseljena.

Što se jugoslovenskog termina "iseljavanje" tiče, ni on nije u potpunosti odgovarajući: evakuisane Švabe nisu mislili da se iseljavaju, a i ostali su se na to odlučili pritisnuti teškim uslovima u zemlji u kojoj su sve izgubili. Oba razmatrana termina imaju pre svega političko značenje. Oba stavljaju akcenat samo na jedan aspekt pojave, zanemarujući drugi. Pored toga, upotreba oba termina ima za cilj i da potisne i prikrije i neprijatne istine: Nemci teže da zaborave da folksdočeri nisu bili samo nevine žrtve već jednim, često znatnim, delom i kvinslinzi, peta kolona i džakati; jugoslovensko stanovništvo ima tendenciju da prenebregne činjenicu da je princip kolektivne odgovornosti neprihvatljiv, kao i to da za zločine pojedinaca, grupa i organizacija ne mogu odgovarati bez suda žene, deca i starci, bez razlike. Zbog svega iznetog, treba uvek imati na umu da su obe upotrebljavane reči opterećene političkom hipotezom, te da se u historiografskom razmatranju moraju upotrebljavati vrlo oprezno.

Summary

Departure of Ethnic Germans from Vojvodina: Expelling or Emigration

The paper presents arguments pro and contra regarding the use of terms "expelling" and "emigration" in the literature when departure of ethnic German population from Vojvodina is described. The first term is inappropriate in the case of Yugoslavia, because vast majority of Germans had not been formally expelled. The second is also inadequate, because about half of German population was evacuated for a brief period, as thought at that time, without their intention to emigrate permanently. The remaining have, indeed, formally emigrated, but only after having been through a golgotha and after the new communist authority deprived them of all conditions for normal personal and national life.